

FABINY TAMÁS

EVANGÉLIKUS DIÁKOK WITTENBERGBEN

LUTHERAN STUDENTS IN WITTENBERG. The essay presents a short overview of Lutheran students from Hungary in Reformation-time Wittenberg. More than a thousand pastors-to-be spent several semesters in Germany, the Lutheran orientation of which influenced their further career. Scholarly research has revealed an impressive amount of details regarding this multifaceted group of students, Mátyás Dévai Bíró among the most well-known. Luther's Table Talks include a variety of remarks related to Hungarian students. Dévai Bíró also appears in the 10th, closing episode of the Luther animation series being produced for 2017. In the last section, the author shortly presents three ex-Wittenberg students whose heritage lies in hymn writing: Besides Dévai, the works of András Farkas and András Batizi. The philological and theological input the Wittenberg students produced for the Evangelical Lutheran Church in Hungary was accompanied by intensive international networking exemplary for us today.

A 2017-es reformációi emlékévkben a tervek szerint a budapesti Nemzeti Múzeumban lesz kiállítva a wittenbergi magyar diákok zászlaja. A latin feliratos, koronás címeres trikolór hosszú ideig a wittenbergi egyetem előadótermében függött, jelenleg a Lutherház múzeumában van elhelyezve. Az egyetem vezetése általában nem engedélyezte, hogy a Wittenbergben tanuló diákok etnikai alapon szerveződjenek, és ennek keretében saját zászlajuk legyen, kivételt csak a nagy számú magyar diákkal tett. Tekintettel arra, hogy a zászlóból ma egy darab hiányzik, nem lehet pontosan a latin mondatot rekonstruálni. A *facultas artium* Melanchthon által kialakított tanrendjében együtt szerepelt a tudományos és a művészeti képzés, így nem kell csodálkozni azon, hogy a zászló felirata a múzsákra utal. A szövegben szereplő *disiunctos* sok mindent elárul abból a helyzetből, amiben a peregrinációra Wittenbergbe érkezett diákok voltak. A *iungo* ellentéte ez, amely szó összekötést, igába fogást jelent. Az érzelmeket sem nélkülöző *disiunctos* tehát a szétszóródásra, a hazától való távol kerülésre is utalhat. A múzsák szerepe az ebből a helyzetből való összegyűjtés, a hívás, a vonzás lehet. (Természetesen csak tippelni tudunk, de a hiányzó latin szó lehet a *vocant* = hív, a *trahunt* = vonz, *congregant* = összegyűjt.) Ebben az esetben pedig már érezzük azt a vigaszt és új perspektívát, amit az egyetem közösségében a magyar diákok nyertek.

A Bölcs Frigyes szász választófejedelem által 1502-ben alapított wittenbergi egyetem azt követően vált kiemelkedő intézménnyé, hogy előbb (1508-ban) Luther, majd (1518-ban) Melanchthon oda került tanítani. Előbbi itt, biblikus előadásaival és a városi templomban tartott igehirdetéseivel kíséretében formálódott reformátorrá és alakította át a város szellemiségét, utóbbi pedig itt valósította meg nagyívű pedagógiai programját, amelyben találkozott a görög-római és a biblikus hagyomány.

A peregrinációs gyakorlat értelmében a magyar diákok rendszeresen látogatták Európa nagy egyetemait. Közülük sokan már az 1520-as évektől kezdve eljutottak Wittenbergbe: az egyetemi anyakönyvekben mind több diák neve mellett szerepel a „Pannonicus” vagy „Ungarus” megjelölés. Sólyom Jenő *Luther és Magyarország* című művének függelékében közli a Luther idején beiratkozott magyarországi diákok listáját, 1522-től kezdve. Így például az 1529-es évnél Johannes Silvestris (Sylvester János) nevével találkozunk. Érdemes megjegyezni, hogy az 1585-ből a wittenbergi polgármester tiszteletére megjelent emlékfűzetben négy epigramma magyar hallgatóktól származik.¹

A 16. században még nem lehet igazán különválasztani, hogy egy diák evangélikus vagy református háttérrel érkezik-e Wittenbergbe. A diákok későbbi pályafutását tekintve tanulságosnak vehetjük Csepregi Zoltán megjegyzését: „A 16. századi magyar anyanyelvű prédikátorok többségére jellemző, hogy pályájukat inkább lutheránus szellemű egyházszervezetben kezdték és inkább református szellemű egyházszervezetben fejezték be.”² A több mint ezer magyar diák közül hárman szereznek *baccalaureusi* és 26-an *magisteri* fokozatot. Jegyzékük Ritoókné Szalay Ágnes tanulmányának végén olvasható. Ugyancsak tőle tudjuk, hogy a magyar diákok többsége három szemesztert hallgatott az egyetemen.³ Ennek oka nemcsak a magas tanulási költségekben rejlett, hanem abban is, hogy legtöbbször lelkészi pályára készültek, és ez a másfél év elegendő volt az otthon szerzett képzés kiegészítésére, hogy aztán mielőbb szolgálatba tudjanak állni. Igen jelentős adalék, hogy kezdetben a magyar evangélikus egyházszervezet kialakulatlansága, illetve a reformáció fejlődése miatt a magyar lelkészeket Wittenbergben avatták. Ezért mondhatjuk, hogy Wittenbergnek a magyar evangélikus egyház fejlődésére közvetlen befolyása is volt.⁴

Az – immár természetesen nemcsak Wittenbergben – ordinált lelkészek pontos névsorát adja meg Csepregi Zoltánnak az *Evangélikus lelkészek Magyarországon (ELEM)* című forrásmunkája, amely a reformáció kezdetének közelgő 500. évfordulója alkalmából jelent meg.⁵

A Magyarországi Evangélikus Egyház gyűjteményei számos, a témánk szempontjából fontos dokumentumot őriznek, amelyből kiemelkedik az *Evangélikus Országos*

¹ Budapest Evangélikus Országos Levéltár (továbbiakban EOL), Archivum Generalis Ecclesiae (továbbiakban AGE), I a 1; 14.

² CSEPREGI Zoltán, *Evangélikus lelkészek Magyarországon, Proszopográfiai Rész, A reformáció kezdetétől a zsolnai zsinatig (1610)*, Budapest, 2014, I/1, IV. http://medit.lutheran.hu/files/ELEM_I_1_1522_1610_A_L.pdf (letöltés: 2017. 03. 11.)

³ RITOÓKNÉ SZALAY Ágnes, *A wittenbergi egyetem magyarországi promoveáltjai a 16. században* = Tanulmányok a lutheri reformáció történetéből, szerk. FABINY Tibor, Bp., 1984, 225.

⁴ Az *Evangélikus Országos Levéltár* úgynevezett Prónay-levéltárából kiadott evangélikus egyháztörténeti emlékek (1905) kötet első tétele épp a Wittenbergben ordináltak listája (1541–1610, 1–147. o.).

⁵ CSEPREGI, *i. m.*, I/1; I/2; I/3. <http://medk.lutheran.hu/site/kategoria/40> (Letöltés: 2017. 03. 12.).

Levéltár rendkívül értékes anyaga.⁶ Az iratok közül különösen is jelentős Melanchthon 1555-ös levele a bártfai tanácsnak egy Salamon Scherer nevű diákról,⁷ valamint a Franciscus Kun eperjesi diákot említő bizonyítvány.⁸ Megemlíthetjük továbbá a Thurzó Imre wittenbergi tanulmányaira, rektorságára vonatkozó iratot.⁹ Az AGE-indexben amúgy számos más Wittenbergre vonatkozó irat is előfordul, diáknévsor is van vagy egyes levelek, ügyek.¹⁰

A wittenbergi magyar diákokra elsősorban az egyetemi anyakönyvekben lehet rábukkanni. Ezt számos forrásmunka feldolgozta már. A mindennapi élet tekintetében színesebb képet mutatnak azonban Luther *Asztali beszélgetései*, amelyekben ugyancsak bőségesen bukkannak fel magyar diákok, akik gyakran vendégei is voltak a Luther család otthonául szolgáló Fekete Kolostornak. A jubileumi reformációi évre kiadott Luther *Válogatott Művei* sorozat részeként megjelent *Asztali beszélgetések*-ben tallózva az is feltűnik, hogy e híres esti együttlétek során Lutherék milyen sokszor utalnak magyarországi eseményekre is.

A legismertebb magyar asztaltársról, Dévai Bíró Mátyásról szól az anekdota, amely szerint Budán puszkaporos hordóra kellett ülnie annak bizonyosságára, hogy kész a mártíriumra is:

„Az igaz keresztények készek a halált és minden csapást elszenvedni az evangéliumért, de a képmutatók kerülik a keresztet. Luther doktor ezt mondta: Volt egy asztaltársa Wittenbergben, Dévai Mátyás (Matthias de Vai) nevű, egy magyar, aki lakott is Luther házában. Miután ez hazatért Magyarországra és ott prédikátor lett, összeveszett egy pápista prédikátorral. Amikor a pápista erre bepanaszolta őt György barát, a vajda testvére, akkor budai helytartó és kormányzó előtt, és a kihallgatás során egyik a másikat cudarul elátkozta, és a barát nem tudta kibékíteni a feleket, mert mindegyikük kötötte az ebet a karóhoz, akkor így szólt György barát: 'Várjatok, mindjárt kiderítem, melyik félnek van igaza és melyiknek nem.' És nosza, két puszkaporos hordót állíttat fel a budai piacon e szavakkal: 'Aki kiáll tanítása mellett, hogy az helyes és az Isten valóságos igéje, az üljön az egyik hordóra, aminek a kanócát meggyújtom, aki élve marad és nem égeti meg magát, amikor a puszkapor a levegőbe repül, annak a tanítása igaz.' Erre Dévai Mátyás rögvest az egyik hordóhoz ugrik és ráül, de a pápista társaival együtt vonakodott a másikra ülni. Így szólt erre György barát: 'Nicsak, Dévai hite és tanítása, úgy látszik, igaz, míg a ti vallásotok, pápisták, hamis.' És megbüntette ezt a pápista csuhást társaival együtt 4000 magyar aranyforintra, ráadásul

⁶ Főleg a régi iratgyűjteményből Lásd EOL, AGE.

⁷ Említésre méltó még Melanchthon 1537-es levele Nádasdy Tamásnak a sárvári iskoláról és nyomdáról, ám az csak másolatban van meg az EOL-ban.

⁸ EOL AGE I a 24; 4, 7.

⁹ 1615–16-ban volt wittenbergi rektor, erre egy bőkezű, pártfogó főurat szoktak megválasztani, ekkor tehát ez nem tudományos címet jelentett. A wittenbergi könyvtárkatalogus-kötetben (2005), a 16. oldalon van egy színes ábrázolás, a Thurzó-címerrel.

¹⁰ Az EOL-, AGE-index az interneten is megvan: „Wittenberg” szócikknél levő utalások: http://medit.lutheran.hu/sites/medit2.lutheran.hu/files/medit/archivum_generalis_ecclesiae_index.pdf (Letöltés: 2017. 03. 12.).

egy ideig 200 katonáját kellett fizetniük és kosztal, kvártéllyal tartaniuk, Dévai Mátyásnak viszont megengedte, hogy az evangéliumot nyilvánosan hirdesse.¹¹

Arra is találunk adatot, hogy „néhány Wittenbergben tanuló magyar diák kérték, hogy a szentséget két szín alatt szolgáltatassák ki nekik, de minthogy nem tudtak németül, és nem értették az úrvacsora szavait, ha németül hangzottak el, ezért azt kérték, hogy külön úrvacsorát tartsanak nekik latinul.” Ezt a kérést Luther doktor a gyülekezettől való elkülönülés miatt határozottan elutasította.¹²

Az asztalnál téma volt Mária magyar királyné személye, aki udvarában megengedte az evangélium prédikálását.¹³ Érdekes az az apró részlet is, ahol Luther magyar gyümölcsöt mutat fel „a kertjéből, amit Magyarországról hozott neki valaki. Úgy gondolta, hogy ez a mandragóra, amit Ráhel adott Leának.”¹⁴

Egy magyar püspökkel kapcsolatban súlyos kritikát fogalmaz meg egy adoma, hiszen az illető „a csata előtt így vigasztalta a katonáit: »Kedves vitézeim, tartsatok ki ma és legyetek a kereszténység lovagjai, akik ma meghalhatnak, mindazoknak megígérem, hogy ma már az Úristennel a mennyben fognak vacsorázni.« – maga azonban böjtöt tartott.”¹⁵ Egy helyen pedig saját magyar diákját is bírálja Martinus doktor, mondván, hogy „mindenféle furcsa, meghökkentő, ostoba és teljesen fölösleges” kérdéssel halmozta el őt.¹⁶

A török kérdés kapcsán Luther kesereg az Európára lesújtó balsors miatt: mivel bűneinkkel gerjesztjük Isten haragját, „ezért hát jön a török, Isten büntető vesseje, Magyarországra nagy, erős sereggel”.¹⁷ Más alkalommal már reményteljesebb következtetésre jut, hiszen „Magyarországon is, ahol pedig török uralom van, prédikálják az evangéliumot.”¹⁸

Kétségtelen, hogy valamennyi wittenbergi magyar közül Dévai Bíró Mátyás futotta be a legnagyobb pályát. Joggal díszíti az ő arcképe a vártemplom egyik üvegablakát. A Luther Márton életét bemutató, a Magyarországi Evangélikus Egyház által megrendelt rajzfilmsorozatban is találkozunk Dévai személyével. A Richly Zsolt rendező és Lackfi János író nevével fémjelzett 10 részes sorozat most készülő utolsó epizódjában a következők szerepelnek:¹⁹

„KATARINA

[...] Kérem, uraim, szabad vagy nem szabad akarattukból jöjjenek az asztalhoz, és ott folytassák tovább! Ha Isten azt akarta volna, hogy ne együnk és ne igyunk, nem teremti olyan ízletesre a halak és más állatok húsát.

¹¹ Luther válogatott művei: Asztali beszélgetések, szerk. CSEPREGI Zoltán, Budapest, 2014, VIII, 690.

¹² Uo., 470.

¹³ Uo., 664.

¹⁴ Uo., 568.

¹⁵ Uo., 664.

¹⁶ Uo., 479.

¹⁷ Uo., 543.

¹⁸ Uo., 655.

¹⁹ Lackfi János forgatókönyvének kéziratából.

LUTHER

Bizony, és tett volna róla, hogy a szőlőt ne lehessen tüzes borrá erjeszteni...

MELANCHTON

Meg hát barátokat is ő teremtett, jó társaságban könnyen megy az idő! Hadd mutassam be kedves tanítványomat! A messzi Hungáriából érkezett, Dévai Bíró Mátyás a neve.

DÉVAI BÍRÓ MÁTYÁS

(Előlép és meghajol.)

Isten kegyelméből Luther uramnak alázatos tisztelője.

LUTHER

Derék, fiam, elférsz az asztal mellett, akad itt minden náció. Angolok, szászok, csehek, osztrákok, diák és professzor, jurátus és lovag, orvos és teológus. (A kép végigszalad a nekihevíült arcokon, az asztalnál ülők érvelnek, körmölnek, esznek, isznak, nevetnek, meláznak.) Férközzetek, amicék, még egy hely kell! Szóval már magyar földön is hallottak rólunk?

DÉVAI BÍRÓ MÁTYÁS

De még mennyire, két szín alatt áldoztatunk, és magyarra fordított Szentírásból olvassunk a templomban. Ég bennünk az Úr tüze, melyet Luther uram felszított!

MELANCHTON

Úgy nézz ná, barátom, hogy ez az ember kétszer is tömlöcöt járt érted, vitában pedig elverte a port a legékesebben szóló ferences barátokon is. Ilyenekből teremne minél több!

LUTHER

Nyugtasson meg, hogy inkább az Isten igazságáért vívott, és nem érettem, szegény, beteges, öregért. Ígyunk az Úr nagyságára... (Kupákkal koccintanak, az asztalnál diákok sora, gyerekek, asszonyok.)

MELANCHTON

Öreg, beteg, ugyan! Még annyi minden vár rád! Isten valódi egyháza csak úgy szárnyal a szász választófjedelemségben, és tartományról tartományra terjed, mint a futótűz.

LUTHER

Csakhogy ennél a tűznél a derék fejedelmek saját pecsenyéjüket sütögetik. Beletelepednek az egyházi birtokokba, de mikor már lelkészi fizetésről, beiktatásról, kolostorok és oskolák fenntartásáról van szó, nehezen gurulnak elő a zsebükből a számolatlan eltett garasok. Té is tudod, nyakas, önfejű társaság a németek...

*DÉVAI BÍRÓ MÁTYÁS**No, a magyarok se jobbak. De ha lélekkel prédikálunk, nincs lehetetlen!**MELANCHTON**No, hallod? Ez a beszéd! Terjednek a szertartáskönyveink, a Kiskáté és a Nagykáté, olvassák a családok, a közösségek, és ott a zene!**LUTHER**Igen, a zene vigasztalás. Ahogy a szólamok sokféle móddal és hangzással körbejárják, csodásan ékesítik a dallamot, és mintegy égi kartáncot rejtenek [...]**(Valaki elővesz egy lantot, és játszani kezd, a húrok hangjairól táncoló angyalok perdülnek, szétrugdosva a kisördögöket.)”*

Az animációs filmnek ebben a szemelvényében Melanchthon és Luther a zenére utal. Kétségtelen tény, hogy a reformáció tanainak gyors és hatékony elterjesztésében nagy szerepe volt az énekköltészetnek. Luther tudatosan élt ezzel az eszközzel, és feltűnő, hogy milyen sok Wittenberget járt magyar tanítvány is ismertté vált az énekmondásáról. Három evangélikus szerzőre utalok röviden. Dévai Bíró Mátyás²⁰ veretes teológiát fogalmaz meg *Az igaz hit által való üdvözülésnek módjáról* című énekében:

*A hit nélkül senki nem idvezülhet
Mint a virág nap nélkül nem zöldülhet,
Vétkeiből ki senki nem feselhet,
Orvosságot Krisztusban ki nem lelhet.
[...]
Tudnod kell, hogy Isten egy állatjában
És hogy három légyen ő személyében:
Atya, Fiú, Szentlélek nevében,
Mint miképpen olvassuk az Credóban.*

Farkas András²¹ [Andreas Lupus] *Az zsidó és magyar nemzetről* című hosszú költeményében előbb a választott nép történetet veszi végig sok-sok bibliai elbeszélés nyomán, majd így tér rá saját nemzete bemutatására:

*De imár hagyjuk el ah zsidó népeket,
Vegyük elő az régi magyarokat.
Ingyen majd megértjük, hogy az Isten őket
Ílyetén bő földre, magyarrá el-kihozá,
Mint régen kihozá a zsidó népeket
Egyiptomországból ah megigért bő földre.*

²⁰ 1529. december 3-tól egy éven át volt a wittenbergi egyetem hallgatója.

²¹ 1531-ben iratkozott be a wittenbergi egyetemre.

*Mind a scythiai hatalmas magyarok
Származának két jeles férfiktól:
Egyik férfinak Hunor vala neve
És az másodiknak nagy Magor vala neve,
Kiktől ah magyarok felneveztetének:
Hunorral hunusnak, Magortól magyaroknak.*

Batizi András²² – aki énekét „*az ezeröttszázban és az negyvennégyben*” szerzé – *Meglőtt és megleendő dogoknak, teremtetűl fogva mind az ítéletig való história* című éneke pedig jól érzékelteti a reformáció kétfrontos harcát:

*Hogy a legutolsó időben támadna,
Két hatalmas ország a Jézus Krisztusra,
Az török fegyvere, Mahumet országa,
Az hamis tudomány pápa csalárdsága.*

*Egyik neveztetik fene bestiának,
Másik neveztetik hamis prófétának,
Mindkettő egyszersmind az Antikrisztusnak,
Mert ők az Krisztusnak ellene támadnak.*

Arra a kérdésre is választ kell keresnünk, hogy mi volt a magyar diákok különleges szerepe itt Wittenbergben, illetve itteni tanulmányaikat követően hogyan ápták a kapcsolatot *alma materükkel*, annak professzoraival és egymással. Ez a hálózatosság jelentős mértékben hozzájárult a reformáció tanainak gyors terjedéséhez egész Európában. Mivel a magyarok közül sokan nem tudtak elég jól németül, ezért többségükben nem az immár nemzeti nyelven tanító Luther, hanem inkább a latinul előadó Melanchthon óráit látogatták. A mester és tanítványok között kialakuló, többnyire a tanulmányok utáni évekre is kiterjedő kapcsolatok nyomán Melanchthont nemcsak *praeceptor Germaniae*-nak, hanem *praeceptor Hungariae*-nek is nevezhetjük. A kapcsolattartás legfőbb és igen hatékony eszköze a levelezés volt. Nem véletlenül viselte az 1999-es Melanchthon-émlékévre készült, Brettenből indult és a budapesti Szépművészeti Múzeumban is járt vándorkiállítás a *Levelek Európába* címet. A mester és tanítványok közötti, valamint a tanítványok egymást között folytatott levelezése a későbbi hírügynökségek szerepét töltötte be.

A reformáció tanítása mellett az európaiságnak és a hálózatosságnak ez az érvényesítése ma is aktuális.

²² 1542–43-ban volt wittenbergi diák.